

CONSERVAREA ȘI RESTAURAREA ICOANEI PE STICLĂ SFÂNTUL HARALAMBIE, TRANSILVANIA, ȚARA BÂRSEI, SECOLUL AL XIX-LEA

Dr. Iuliana POPESCU*

*cercetător științific, expert conservare și restaurare pictură tempera, Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti” București

Abstract: *The theme refers to the conservation and restoration of the icon on glass Saint Charalampus, Transylvania, Burzenland, the 19th century (inv. no. MS 34220/86638) and includes: a short presentation of the object, the description of the iconographic theme, the description of the conservation status, the results of the laboratory investigations, the operations performed, the proposals for preventive conservation of the icon after intervention, the studied references. The paper is illustrated with assembly and detail pictures, made before, during and after the operations.*

Keywords: *conservation, restoration, icon, Saint Charalampus, iconography, Transylvania.*

Cuvinte-cheie: *conservare, restaurare, icoană, Sfântul Haralambie, iconografie, Transilvania.*

1. Prezentarea icoanei

Icoana *Sfântul Haralambie* cu nr. inv. MS 34220/86638 face parte din colecția Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti”, București. Este realizată în tehnica artistică tempera cu ou pe sticlă. Sticla este de manufactură, iar anumite elemente compoziționale sunt poleite cu foiță metalică aurie. Deși este nedată și nesemnată, stilul și tehnica artistică în care a fost realizată au determinat încadrarea ei în categoria icoanelor de Școală românească, Transilvania, Țara Bârsei, secolul al XIX-lea. Icoana a fost achiziționată la data de 15.10.1981 cu 250 lei, de la Popescu Titu din București. A fost reevaluată la suma de 12.000 lei, conform Borderoului 281/2.02.2016.

2. Descrierea temei iconografice

Tema iconografică reprezentată în icoana studiată este *Sfântul Haralambie*.

Sfântul Sfințit Mucenic Haralambie a trăit până la cea mai înaintată vârstă, având 113 ani când a fost torturat și martirizat pentru că nu a vrut

să-și renege credința în Mântuitorul Iisus Hristos și să se închine zeilor păgâni. A fost episcop în Cetatea Magneziei, din Asia Mică (în Turcia de astăzi), răspândind creștinismul în acele ținuturi și călăuzindu-i pe oameni pe calea mântuirii. Pe vremea împăratului Septimiu Sever (193-211), când a fost declanșată o nouă perioadă de prigonire a creștinilor, Sfântul a fost arestat din ordinul proconsulului Lucian al Magneziei. Mărturisindu-și în continuare credința în Hristos și refuzând închinarea la idoli, Sfântul Haralambie a fost martirizat împreună cu Mucenicii Porfirie și Vaptos și cu trei Sfinte Mucenițe, în anul 202. Prăznuirea sa în Biserica Ortodoxă se face la 10 februarie.

În iconografia ortodoxă bizantină, Sfântul Haralambie este reprezentat ca un preot, iar în cea rusească, în chip de ierarh.

Sfântul Haralambie este cunoscut ca mare făcător de minuni, apărător al oamenilor și animalelor împotriva bolilor și foametei. Sfântul este vestit pentru vindecarea unui orb, a unor bolnavi de ciumă și pentru învierea unor morți. În același timp se spune că, atunci când nu există credință, Sfântul Haralambie poate slobozi bolile.

În icoana studiată, Sfântul Haralambie binecuvântează cu mâna dreaptă iar în mâna stângă ține Evanghelia. Mustața, barba și pletele Sfântului sunt albe, exprimând înțelepciunea sa. Sfântul este înveșmântat în felon vermillon și omofor auriu decorat cu motivul Sfintei Cruci. Pe cap poartă mitră, iar în jurul capului are aureolă aurie. La picioarele Sfântului se află o ființă cu trup și chip uman care personifică boala, ciuma, o maladie care a decimat în mai multe rânduri populația Europei medievale. Aceasta are pe cap coarne și ține în mâna dreaptă simbolul morții - coasa. Sfântul Haralambie ține în lanțuri Ciuma, gestul sugerând biruința Sfântului asupra bolii și a morții. De o parte și de alta a Sfântului Haralambie sunt reprezentate două elemente cosmice - Soarele și Luna. În plan superior, pe banda orizontală de culoare galbenă, se află inscripția cu litere chirilice *Sfântul Haralambie*.

Fondul icoanei este presărat cu flori roșii stilizate și cuprinde două registre: unul superior sugerând spațiul celest, pictat cu albastru (deasupra arcadei și în interiorul acesteia până la banda galbenă, pe care se află inscripția), și un altul inferior, reprezentând spațiul terestru, pictat cu verde (care pornește de sub inscripție și se desfășoară până la baza icoanei). Icoana prezintă un ancadrament decorat cu motivul funiei (simbolul infinitului), care delimitează spațiul celest de cel terestru. Acest element arhitectural cuprinde două coloane laterale, ornamentate cu grupuri de linii oblice și verticale iar la partea superioară, o arcadă marcată prin linii curbe, vălurite și oblice.

3. Descrierea stării de conservare a icoanei înainte de restaurare Diagnosticul

Icoana este un sistem unitar compus din: sticla de manufactură pictată pe verso, rama și capacul de protecție, din lemn de brad. Îmbătrânirea materialelor, variațiile de temperatură și umiditate, șocurile mecanice la care a fost expusă icoana, constituie cauzele ce au condus la apariția numeroaselor degradări, existente la nivelul elementelor componente ale acesteia. Icoana nu prezintă atac biologic activ. Prezentând o problemă foarte complexă din punct de vedere al structurii materiale, al tehnicii artistice și al stării de conservare, icoana a necesitat efectuarea unor atente investigații de laborator, care au contribuit la identificarea materialelor utilizate, precum și la datarea ei. Din cauza degradărilor avansate, a fost necesară efectuarea unor intervenții cu grad de dificultate ridicat, lucrările fiind realizate în Laboratorul de Conservare și restaurare Patrimoniu al Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti”. În procesul de conservare și restaurare au fost utilizate cele mai adecvate materiale, tehnici și tehnologii.

Fig. 1 și 2. Ansamblu, față și verso, la lumină directă, înainte de restaurare.

a) Suportul din sticlă

Suportul din sticlă de manufactură, cu dimensiunile de 28,7 x 23,2 x 0,1 cm nu este bine fixat în ramă și prezintă deficiențe de fabricație: bule de aer, nodulețe, rizuri, margini inegale din cauza tăierii defectuoase a sticlei.

Degradările suportului: lacune cauzate de tăierea defectuoasă a plăcuței de sticlă (pe latura dreaptă, în zona mediană); zgârieturi, depuneri aderente (pământ, nisip, materii grase, pete de culoare brună), depuneri neaderente (praf).

b) Pelicula de culoare

Pictura este realizată în tehnica tempera cu ou, grasă, pe suport din sticlă de manufactură. Pelicula de culoare este așternută pe sticlă în strat subțire și este foarte degradată. Pentru fixarea sticlei în ramă, au fost așezate pe falțurile ramei fragmente (tampoane) de hârtie, împăturite în mai multe straturi. Cu timpul, hârtia a îmbătrânit, a devenit rigidă, aderând în unele locuri la pelicula de culoare și punând în pericol integritatea acesteia. Desprinderea hârtiei poate antrena fragmente de peliculă îmbătrânită, casantă, făcând imposibilă recuperarea acestora.

Degradările peliculei de culoare: eroziuni, cracluri, desprinderi oarbe și sub formă de acoperiș în două ape, lacune, depuneri aderente (pământ, nisip, materii grase ș.a.), depuneri neaderente (pânze de păianjeni, praf, insecte moarte, resturi de hârtie îmbătrânită, alte materii); la nivelul foștei metalice sunt prezente oxidări, eroziuni, desprinderi, lacune.

c) Rama

Rama icoanei, cu dimensiunile de 46,6 x 40,8 x 1,2 cm are formă dreptunghiulară și este realizată din lemn de brad, îndeplinind funcții estetice și de protecție. Este profilată cu două caneluri și cuprinde două benzi: una mai lată, situată la exterior, vopsită în ocră și ornamentată cu linii

Fig. 3 și 4. Ansamblu-verso, după detașarea capacului de protecție de pe ramă - degradările ramei și peliculei de culoare (sus); Ansamblu-verso, capacul de protecție detașat de pe ramă, înainte de restaurare (jos).

curbe trasate cu negru, alta mai îngustă dispusă la interior, vopsită în roșu vermillon și marcată de cele două caneluri. Baghetele din care este alcătuită rama sunt încheiate la colțuri, în unghi de 45° și fixate cu pene. Potrivit tradiției în zona mediană a baghetei superioare a fost practicat un orificiu prin care trece sfoara, ce servește ca agățătoare pentru etalarea icoanei. Ulterior au mai fost practicate (inadecvat) două orificii (câte unul la partea inferioară a baghetelor laterale ale ramei), în scopul creării unor elemente suplimentare la sistemul de etalare a obiectului. Tehnica rudimentară în care a fost realizată rama justifică existența unor deficiențe: laturi inegale (din cauza montării asimetrice a baghetelor), lacune superficiale (așchieri), noduri de structură (pe latura inferioară).

Degradările ramei: instabilitatea baghetelor la colțurile ramei și ușoara distanțare a acestora pe linia de încheiere, ca urmare a uscării lemnului și a penelor; strat mat alb-gălbui (posibil lac sau ceară), îmbătrânit, aplicat inegal pe fața ramei; eroziuni; lacune; fisuri pe muchiile baghetelor (pe verso, superior și inferior); zgârieturi (pe față); urme de cuie (pe verso); două orificii practicate ulterior (inadecvat) la partea inferioară a baghetelor laterale ale ramei, în scopul creării unor elemente suplimentare la sistemul de etalare a obiectului; sporadic, orificii de zbor - urme ale unui atac xilofag inactiv în prezent; pete mici negre, brune, cenușii - urme ale unui atac fungic inactiv în prezent; depuneri aderente - materii grase, produși de metabolism proveniți de la insectele atrase de materiile organice din structura icoanei; depuneri neaderente - pânze de păianjeni, coconi de mătase în care au fost depuse ouă de păianjeni, insecte moarte, exuvii, praf; agățătoare din sfoară îmbătrânită, lipsită de rezistență.

d) Capacul de protecție

Capacul de protecție realizat din lemn de brad prelucrat rudimentar este montat pe versoul icoanei, fiind fixat în cuie metalice pe spatele ramei. Este alcătuit din două planșe dreptunghiulare (cu muchiile teșite) dispuse orizontal. Prelucrarea lemnului cu mijloace rudimentare a condus la aspectul neglijent al capacului, acesta prezentând o suprafață rugoasă, cu așchii lemnoase mai accentuate pe interiorul planșelor. Lemnul mai prezintă și numeroase noduri de structură.

Degradările capacului de protecție: eroziuni, fisuri accentuate (la baza planșei superioare) existând riscul producerii unor fracturi cu pierderea fragmentelor de lemn; zgârieturi, urme de cuie; pete crem, negre, gri - urme ale unui atac fungic inactiv în prezent și produși de metabolism proveniți de la diverse insecte; orificii de zbor - urme ale unui atac xilofag inactiv în prezent; depuneri aderente - materii grase, produși de

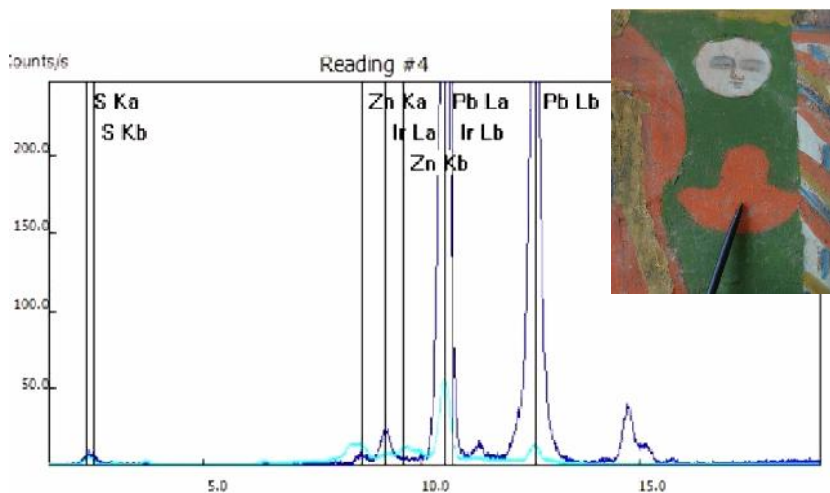
metabolism proveniți de la insectele atrase de materiile organice din structura icoanei; depuneri neaderente - pânze de păianjeni, coconi de mătase în care au fost depuse ouă de păianjen, insecte moarte, exuvii; praf.

4. Rezultatele investigațiilor de laborator

Icoana a fost analizată în Laboratorul de investigații fizico-chimice al Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti” prin spectrometrie de fluorescență de raze X (nedistructiv), de către dr. ing. fizician Vivian Dragomir și dr. Iulia Anania - biolog. Au fost identificate elementele chimice prezente în 7 probe (5 probe de pigmenți și 2 probe de foiță metalică aurie), cu ajutorul spectrometrului portabil de fluorescență de raze X (InnovX Systems Alpha Series 4000) și s-a întocmit Raportul de analize fizico-chimice Nr.7/17.09.2014, însoțit de imaginile foto directe și de fișa analizelor spectrometrice efectuate asupra probelor. Din studiul imaginilor directe, coroborat cu rezultatele spectrometriei de raze X, cu observația microscopică și rezultatele testelor de identificare a lianților, rezultă următoarele concluzii:

1. Pigmenții identificați sunt Miniu de Plumb, Albastru ultramarin (P18 și P20), Alb de zinc, Ocră galben, Ocră roșu, Verde de crom, Galben de crom și/sau Galben citrin, Sienna, Negru de cărbune sau mineral; aceștia au fost utilizați în următoarele combinații: Roșu - Miniu de plumb și urme de ocruri; Albastru - Alb de zinc și Albastru ultramarin; pământuri în

Fig. 5. Proba P19 - spectru test fluorescență raze X, verso, lateral dreapta, culoarea roșie: miniu de plumb, puțin alb de zinc.

foarte mică proporție și negru. Galben - Galben crom cu Alb de zinc sau Galben citron cu Verde de crom/Galben de crom și puțin ultramarin, probabil varianta a doua, după tonul de culoare. Prezența Ba în două probe poate fi datorată și unui Galben de bariu, fiind exclusă prezența lithoponului, care nu apare în nicio altă probă și nici în alb. Carnație (braț, păr) - Alb de zinc, foarte puțin Miniu de plumb și puțin Albastru (posibil ultramarin).

2. Liantul utilizat pentru pictură este emulsia de ou grasă.

3. Foița metalică aurie utilizată pentru poleirea anumitor elemente compoziționale este un aliaj din categoria alamelor pe bază de Cu-Zn-Pb (81%, 11%, 6% + urme).

5. Descrierea lucrărilor de conservare și restaurare efectuate

În vederea efectuării investigațiilor de laborator și a intervențiilor de conservare și restaurare a icoanei s-a procedat la dezasambarea elementelor componente ale acesteia: sticla pictată, rama și capacul de protecție din lemn. Dezasambarea componentelor în vederea desfășurării procesului de restaurare și asamblarea acestora după finalizarea lucrărilor au fost realizate în colaborare cu domnul Constantin Răducan - restaurator lemn.

a) Lucrările efectuate la nivelul suportului de sticlă

1. S-a efectuat desprăfuirea sticlei cu ajutorul unei pensule late, cu păr moale.

2. S-a realizat dezinfectarea și curățarea feței sticlei cu soluție pe bază de alcool etilic și apă distilată, în concentrație 1:1.

b) Lucrările efectuate la nivelul peliculei de culoare

1. S-a efectuat desprăfuirea peliculei de culoare cu ajutorul unei pensule cu păr moale, intervenind cu atenție deosebită numai în zonele în care pelicula a permis această operațiune, evitând astfel degradarea ei. Pentru îndepărtarea depunerilor neaderente (pânze de păianjeni, praf, insecte moarte, resturi de hârtie îmbătrânită) și a depunerilor aderente (pământ, nisip), s-a intervenit mecanic cu pensula și penseta, operațiunea efectuându-se numai atât cât a permis pelicula de culoare, fără a-i pune în pericol integritatea.

2. S-a realizat consolidarea peliculei de culoare cu emulsie de gălbenuș de ou (1 parte gălbenuș + 3 părți apă distilată + acid acetilsalicilic - conservant și fungicid), prin pulverizare în ploaie fină, cu ajutorul suflătorului metalic. Au fost aplicate mai multe straturi de emulsie,

Fig. 6. Detalii, verso, în timpul restaurării: a, b - aspecte din timpul curățării mecanice a peliculei de culoare; c - după curățarea chimică a peliculei de culoare.

Fig. 7 și 8. Ansamblu, verso și față, după consolidarea, curățarea și integrarea cromatică a peliculei de culoare.

la intervale de timp de circa trei ore, până când pelicula desprinsă a aderat la suport. În zonele cu desprinderi accentuate s-a acționat cu pensula fină, presând pelicula pentru a reveni la suport.

3. S-a efectuat curățarea peliculei de culoare cu emulsie de gălbenuș de ou (1 parte gălbenuș + 4 părți apă distilată + conservant - acid acetilsalicilic), utilizând pensula și bețișoare cu tampoane de vată.

4. Integrarea cromatică a peliculei de culoare s-a realizat în culori de apă (acuarelă) diluate cu emulsie de gălbenuș de ou (1 parte gălbenuș + 7-10 părți apă distilată + conservant - Acid acetilsalicilic), utilizând pensule fine și intervenind strict în zonele lacunare, fără a depăși limitele acestora.

c) Lucrările efectuate la nivelul ramei

1. S-a efectuat desprăfuirea ramei cu o pensulă lată cu păr moale.
2. Rama a fost curățată și dezinfectată pe verso cu soluție pe bază de alcool etilic absolut și apă distilată, în proporție 1:1. Pe fața ramei s-a

acționat cu aceeași soluție în care s-au adăugat câteva picături de glicerină, iar pentru îndepărtarea peliculei de culoare alb-gălbui de pe fața ramei s-au utilizat soluții pe bază de alcool etilic absolut, white spirit, ulei de in și amoniac în concentrații diferite, alternate cu emulsie de gălbenuș de ou (1 parte gălbenuș + 4 părți apă distilată + conservant - acid acetilsalicilic).

3. S-a realizat un tratament preventiv, cu substanță insecto-fungicidă (Resistol), care a fost aplicată prin pensulare, în două etape, la un interval de 10 zile.

4. S-a efectuat consolidarea ramei la colțuri și în zona fisurii (lateral dreapta) cu clei de oase. Pentru aceasta s-au utilizat cleme metalice cu șurub reglabil.

5. Au fost completate lacunele și orificiile practicate pe baghetele laterale (inferior) cu chit de rumeguș. Finisarea completărilor s-a efectuat cu hârtie abrazivă (șmirghel de diverse porozități).

6. S-a efectuat integrarea cromatică a ramei cu baie brun.

7. Peliculizarea feței și canturilor ramei cu o emulsie slabă pe bază de ceară de albine în white spirit și lustruirea suprafeței peliculizate cu un fragment de pâslă.

8. Pentru fixarea corespunzătoare a plăcuței de sticlă în ramă, au fost utilizate fragmente de plută, acestea fiind lipite pe falțul interior al ramei cu ajutorul unui adeziv epoxidic bicomponent - BISON EPOXI UNIVERSAL.

9. S-a creat o agățătoare nouă, din sfoară. Firul textil a fost trecut prin orificiul situat în zona mediană a baghetei superioare a ramei, respectând tehnica tradițională de expunere a icoanei.

d) Lucrările efectuate la nivelul capacului de protecție

1. S-a efectuat desprăfuirea capacului cu o pensulă lată cu păr moale și au fost extrase cuiele metalice ruginite din capac.

2. Capacul a fost curățat și dezinfectat cu soluție pe bază de alcool etilic și apă distilată, în proporție 1:1. S-a realizat un tratament preventiv, cu substanță insecto-fungicidă (Resistol) care a fost aplicată prin pensulare în două etape, la un interval de 10 zile.

3. S-a efectuat consolidarea capacului cu clei de oase fungicizat.

4. Au fost completate fisurile existente în masa lemnoasă, cu câlți și clei de oase fungicizat, iar lacunele cu chit de rumeguș (pulbere lemnoasă și clei de oase fungicizat). Chiturile au fost finisate cu șmirghel de diferite porozități. Integrarea cromatică a completărilor s-a realizat în baie brun.

Fig. 9. Ansamblu, verso, după restaurare. Pentru fixarea icoanei în ramă au fost aplicate fragmente de plută pe falțul ramei.

5. A fost peliculizat versoul capacului cu o emulsie slabă de ceară de albine în white spirit.

6. După restaurarea tuturor componentelor s-a procedat la asamblarea acestora. Capacul de protecție a fost fixat pe ramă în holșuruburi, cu ajutorul șurubelniței electrice, evitând pericolul expunerii sticlei pictate la șocuri mecanice și prevenind producerea unor eventuale fracturi la nivelul acesteia.

6. Propuneri în vederea conservării preventive a icoanei după restaurare

După restaurare, icoana va fi protejată cu folie de Liatex (pH neutru) și va fi păstrată în sertarul modulului de protecție din colecția Religioasă a Muzeului Național al Satului unde există un microclimat stabil. Obiectul va fi ținut sub observație, conform procedurii de monitorizare a stării de conservare a bunurilor cultural-artistice din colecția de patrimoniu.

Fig. 10 și 11. Ansamblu, față și verso, după restaurarea icoanei.

Fig. 12. Detaliu, față, după restaurare - Sfântul Haralambie binecuvântând credincioșii.

Bibliografie

1. Popescu, Iuliana, *Istoricul constituirii colecției de icoane a Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti” București. Metodologia conservării și restaurării icoanelor pe lemn și pe sticlă*, Editura Bibliotheca, Târgoviște, 2013.
2. Popescu, Iuliana, *Conservarea și restaurarea icoanei pe sticlă „Iisus Hristos cu Vița de vie”*, Transilvania, Țara Bârsei, sec. XIX, în *Restitutio*, Buletin de conservare-restaurare nr. 9, editat de Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti”, București, noiembrie 2015, p. 207-216.
3. Popescu, Iuliana, *Conservarea și restaurarea icoanei pe sticlă Sfântul Ierarh Nicolae*, Transilvania, Țara Bârsei, secolul al XIX-lea, în *Restitutio*, Buletin de conservare-restaurare / Conservation-restoration bulletin, nr.11/2017, p. 175-187.
4. Popescu, Iuliana, *Conservarea și restaurarea icoanei pe sticlă Iisus Hristos și Sfântul Ioan Botezătorul copii*, Transilvania, Gherla, secolul al XIX-lea / *Conservation and restoration of the icon on glass Jesus Christ and St. John the Baptist as Children*, Transylvania, Gherla, 19th century, în *Restitutio*, Buletin de conservare-restaurare / Conservation-restoration bulletin, nr.12/2018, p.113-122.
5. Popescu, Iuliana, *Conservarea și restaurarea icoanei pe sticlă Botezul Domnului Iisus Hristos/Conservation and restoration of the icon on glass The baptism of the Lord Jesus Christ*, Transilvania, Țara Bârsei, secolul al XIX-lea, în lucrarea *MATCONS 2019, Materie și materiale în/pentru conservarea patrimoniului, Matter and Materials in/for Heritage Conservation*, 8-12 octombrie 2019, Craiova, România / October 8-12, 2019, Craiova, Romania, p.141-154.